

ЖІНКИ-АМАТОРИ В УКРАЇНСЬКІЙ АРХЕОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ (1800–1917)

Останнім часом тема “жінка в науці” надзвичайно популярна серед науковців як Заходу так і Сходу. Саме західна історіографічна традиція заклала концептуальну і методологічну основи даного напрямку дослідження. Згодом під впливом постмодерністських тенденцій відбулася антропологізація наукового пізнання – об’єктом дослідження став окремо взятий індивід. Як результат, в рамках вищезазначеної теми з’явилися більш деталізовані напрямки наукових розвідок, наприклад: “жінка в історичній науці”, “жінка в археології”, “жінка та менеджмент”, “жінка в політиці” та ін. Для нас особливий інтерес представляє саме тема “жінка в археології”.

Починаючи з 1980-х рр. тема “жінка в археології” активно розробляється американськими дослідниками. У наш час, з проникненням гендерної теорії в сучасну гуманітаристику, дана проблематика вивчається в рамках *gender archaeology*. Слід відзначити, що саме американські дослідники підняли питання відносно внеску жінок в розвиток археологічної науки. П. Паттерсон зазначає, що “історії з археології, які дійшли до нас, вузько професійні, як правило, це розповіді про пригоди чоловіків та їх ідеї” [Claassen, 1994, с. 9], що спонукало науковців відтворити історію входження жінок в археологію. Завдяки старанням Р. Гілкріст, Дж. Гіроу, Ч. Клаассен, М. Конкі, Дж. Спектор, Е. Уайлі та ін., американська археологічна наука повнилася іменами забутих жінок-археологів: Д. Кросс Дженсон, Е. Кемпбел, А. Воткінс, М. Ламберт та ін. [Claassen, 1994, с. 12].

Дослідження в рамках *gender archaeology* почали проникати і в Західну Європу. Першими серед європейських вчених до цієї проблематики звернулися іспанські дослідники Д. Андреу, Г. Мендес, Р. Оліва, А. Родеро та ін. Вони відтворили наукові біографії Ж. Дієлафой, Дж. Егарен Ібаньес, Й. Месторф, А. Муньйос Амільобія та ін.

Нові підходи також активно засвоювалися та розроблялися і російськими вченими. Основна тема їх досліджень визначається як “місце жінки в історичній науці”. Провідним спеціалістом в даній області є Л. Пушкарьова, авторка багатьох праць присвячених дослідженню біографій жінок-істориків. Завдяки її науковим розвідкам були відтворені життєві та творчі шляхи таких дослідниць як О. Ішімова, П. Літвінова, О. Ліхачьова, С. Брюлова та ін. [Пушкарева, 2012, с. 229].

Не залишилися осторонь і українські дослідники, серед яких помітне місце належить студіям дніпропетровських вчених. Зокрема Д. Андросова-Байда, яка досліджує біографії жінок-істориків, серед котрих слід назвати маловідомі імена таких вчених як Н. Мірза-Авакянц, О. Водолажченко, О. Степанишина та ін. [Андросова-Байда, 2008, с. 32]. В працях І. Ковальової [Ковальова, 2005, с. 268–274] та Г. Руденко [Руденко, 2011, с. 122–142] досліджуються життєві та творчі шляхи жінок-археологів. Саме ними вперше була відтворена біографія першої дослідниці трипільської антропоморфної пластики А. Скриленко, а також доповнені біографії К. Мельник-Антонович і А. Міклашевської-Карцевої.

Як бачимо, саме відновлення імен жінок-вчених, дослідження біографій та творчого доробку, ставлення до них в українському та зарубіжному науковому світі потребує особливої уваги з боку дослідників, що позначає новітність і актуальність даної проблематики для сучасного українського наукового товариства. Картину української науки та освіти давно вже треба поповнити та розширити за рахунок повернення їй забутих жіночих імен, тому що без уявлень стосовно представленості жінок у науковому співтоваристві, без вивчення їх життєвих шляхів, умов входження у професійне поле не зрозуміти, чому протягом десятиліть історії

української науки гендерні стереотипи заважали жінкам бути помітними у своїй професії [Пушкарева, 2014, с. 16].

Мету даної статті становить спроба відтворити життєві стратегії перших жінок-аматорів археології України в хронологічному проміжку 1800–1917 рр.

У соціальному ракурсі, цілком зрозуміло, що перші із жінок, які захоплювалися археологією (табл. № 1) в розумінні того часу були вихідцями з самого “освіченого” стану – дворянського, бо тільки його представниці мали можливість отримати до початку Великих реформ більш-менш пристойну домашню освіту, або поїхати навчатися за кордон.

Таблиця 1
Перші жінки-археологи

	Представниці	Роки життя	Освіта	Походження
1	Г. Турчанинова	1774–1848	Отримала за кордоном	дворянське
2	Ю. Абаза	1830–1915	Отримала за кордоном	дворянське
3	П. Уварова	1840–1924	домашня	дворянське
4	А. Міклашевська	1856 – невідомо	домашня	дворянське

Тому знаменита цитата П. Уварової “археологія – наука для багатих людей” [Аксареева, 2009, с. 157] цілком відповідає дійсності, адже проведення археологічних розкопок потребує значних коштів, тому не дивно, що саме добре забезпечені жінки стали займатися археологією.

Першою жінкою-аматором в царині археології можна вважати Ганну Олександрівну Турчанинову, яка народилася 8 грудня 1774 р. у дворянській сім’ї Турчанинових в місті Горбатів Нижегородської губернії. Її батько Олександр Олексійович Турчанинов полковник, обер-камердинер 6-го класу, зведений у спадкове дворянство Всеросійської Імперії Указом Петра III від 22.01.1762 р., що підтверджено Указом Павла I від 16.12.1796 р. із привласненням родового гербу. Мати, Олександра Філадельфовна Турчанинова, уроджена Дьячкова. У сім’ї Турчанинових було троє дітей: два сини Петро та Павло і найменша – Ганна. Петро та Павло були ротмістрами 3-го Гусарського Єлисаветградського полку [Гербовник, 1918].

Ганна Турчанинова освіту отримала спочатку в Петербурзі, а потім продовжила навчання за кордоном – у Англії та Франції. Там вона зацікавилася стародавнім мистецтвом, що зародило у неї інтерес до археології.

Відома для загалу як поетеса. Писати вірші почала ще в юності, з 1798 р. неодноразово друкувалася у часописах “Приятное и полезное препровождение времени” та у “Чтениях и беседе любителей русского слова”. У 1803 р. побачили світ її “Отрывки из сочинений”. Також займалася перекладами з латини. Зокрема Ганна Олександрівна переклала у віршованій формі “Натуральная этика или законы нравственности, от созерцания природы непосредственно истекающие”, отримавши похвальні відгуки [Історія дворянського роду Турчанинових].

Перші згадки про Г. Турчанинову як про археолога-аматора знаходимо у П. Курінного, який зазначає, що “археолог Берлінський характеризує Г.О. Турчанинову, як людину, що від юних літ займалася наукою, мала нахил до пізнання старовини та мистецтва, вправлялася в читанні дрібних наукових творів. Все своє життя після смерті батьків присвятила поважним дослідям. Для цієї мети використовує спадкову маєтність” [Курінний, 1994, с. 20]. Коли і за яких причин сім’я Турчанинових переїхала до Києва нам, на жаль, не відомо, проте саме тут Ганна Олександрівна увійшла до кола дослідників старовини, серед котрих М. Берлінський, К. Лохвицький, митрополит Є. Болховітін та ін., та почала брати активну участь у розкопках. На її власні кошти було розкопано і досліджено церкву в с. Вишгороді під Києвом, складено її план, проведені розвідки з розкопками на території Михайлівського монастиря та Трьохсвятської церкви в Києві.

Зацікавлення давньою історією Києва сполучалося із мистецтвознавчими дослідженнями. Г. Турчанинова займалася і громадською діяльністю, була автором декількох праць із питань стародавнього мистецтва. Подальший життєвий і творчий шлях нам, на жаль, не відомий. Померла 28 червня 1848 р., похована у Києві.

Подібно до Г. Турчанинової Юлія Федорівна Абаза, уроджена Штуббе, відома нам як археолог-аматор. Народилася у Німеччині в 1830 р., де отримала і освіту. До Росії приїхала за запрошенням великої княгині Олени Павлівни в якості лектриси. Дружина Олександра Аггесвича Абази (1821–1895) – тодішнього міністра фінансів. Підтримувала дружні стосунки з композиторами Ш. Гуном, Ф. Лістом, А. Рубінштейном, вела переписку з І. Тургенєвим та Ф. Тютчевим. У дворянських колах була відома як музикант, співачка та колекціонер старожитностей.

На XI археологічному з'їзді, який відбувся у Києві (1899) демонструвалися речі зі збірки Ю. Абази, серед яких кілька посудин трипільської культури з поселення, розташованого біля с. Василькове Київської губернії (нині Звенигородський р-н Черкаської обл.). Ці речі були передані до Міського музею мистецтв та старожитностей у Києві. Трипільські посудини з колекції Юлії Федорівни були опубліковані Т. Пассек [Пассек, 1935, с 1]. За її даними всього в колекції було десять мальованих посудин, серед них кубки, мисочки, покриття, а також невеликі горщики на ніжках, вкриті монохромним розписом темно-коричневою фарбою по помаранчевому тлі. Всі речі зі слідами сильного повторного випалу. В орнаментальних композиціях були використані зображення сітки, тому дослідниця віднесла поселення до найпізнішого етапу Трипілля – С II. Нині ці речі дослідники відносять до томашівської групи етапу С I трипільської культури [Пассек, 1949, с. 128].

У фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається щоденник розкопок Ю. Абази. Згідно з даними “Щоденника” вона проводила розкопки курганів біля селища Сігнеєвка Звенигородського повіту Київської губернії в серпні 1894 р. разом зі студентом-агрономом П. Чарнецьким. Звіт був адресований Володимирі Антоновичу, тому можливий висновок, що вони були знайомі і Юлія Федорівна, як археолог-початківець, знаходилася під його керівництвом.

У “Щоденнику” зроблені досить детальні записи у супроводі замальовок стосовно розміщення курганів та положення похованих скелетів і речей. Наприклад, *“на глубине 1 ари. со слабым отношением на восток найден целый кувшин с глиной внутри. Несколько глубже скелет человека с костью рогатого скота. Голова его была слегка окрашена в красный цвет обращена теменем на север и лежала боком. Найдены также крупнозернистый кусок камня (должно быть гранит), бронзовая стрелка, кусок кремня и 2 куска (довольно больших) крупнозернистого пещанника (светлокорицевого цвета) ...”* [ІРНБУВ, ф. I, од. зб. 7780, арк 1–2]. Як бачимо, дані записи яскраво ілюструють обізнаність Ю. Абази з методикою проведення археологічних розкопок та з веденням польового щоденника. На жаль, більш детальних свідчень про її життя та наукові дослідження нам не вдалося знайти. Померла Ю. Абази 6 січня 1916 р. у Санкт-Петербурзі.

Особливе місце не лише серед жінок-археологів, а й в історії археологічної науки належить Парасковії Сергіївні Уваровій. Вона народилася 1840 р. у сім'ї спадкових дворян Щербатових. Дружина відомого археолога і колекціонера графа О. Уварова. Наукові зацікавлення останнього сприяли тому, що молода дружина стала поступово освоювати таку нетипову для жінок того часу сферу діяльності, як археологічні наукові та польові пошуки.

У історіографічну традицію П. Уварова увійшла як видатний археолог, голова Московського археологічного товариства, Комісії зі збереження стародавніх пам'яток, одна із засновниць Історичного музею в Москві, перша жінка – почесний член Російської Академії наук [Соболевський, 1925, с. 141–144]. Вона була другою (після К. Дашкової) жінкою, обраною дійсним членом Петербурзької академії наук, її почесним членом, оскільки була однією з перших російських жінок-вчених, автором близько 200 наукових робіт, дійсним організатором науки (організувала всеросійські археологічні з'їзди).

У своїх спогадах вона пише: *“В мае 1885 года Археологическое общество избирает меня своей председательницей. Боясь ответственности за бездеятельность Общества и не находя между собой человека свободного и работоспособного, они решили, что... если я окажусь неспособной, то всегда легче и для них покойнее свалить вину на слабую неспособную женщину... Я поблагодарила и пообещала быть Обществу “послужницей”...”* [Уварова, 2005, с. 160]. На час обрання П. Уваровій було 45 років. У спогадах представлено описи її зустрічей з вченими різних країн, котрі *“не привыкли видеть русскую даму, занимающуюся науками, а тем более археологией”*, але зазначали, що Парасковія Сергіївна *“вела дела с блеском”* [Уварова, 2005, с. 197, 206, 208]. Вона була людиною відповідальною і дуже скрупульозно ставилася до організації з’їздів, про що може свідчити характер відданих нею розпоряджень під час організації XII археологічного з’їзду у Харкові (1902), які знайшли своє відображення в листі В. Данилевича до К. Мельник-Антонович. В. Данилевич пише: *“... в последний приезд Уваровой я познакомился с ней. Она издала тут много распоряжений. Каждый должен привести в порядок свои раскопки сам... Каждый должен составить отчет о раскопках по образцу отчетов Археологической Комиссии... Каждый должен скомпонировать каталог добытых им вещей... т.е. описи предметов должна предшествовать характеристика курганной группы или стоянки”* [ЦДАВО, ф. 3956, оп. 1, арк. 163–164], за виконанням розпоряджень особисто стежила П. Уварова. Як бачимо, вона прагнула створити єдину систему фіксації і введення до наукового обігу археологічного матеріалу.

П. Уварова проявила себе не лише як блискучий археолог, але і як здібний керівник, що було рідкістю для тогочасного традиційного суспільства, де всі керівні посади обіймали виключно чоловіки. Цікаво, що під час Першої світової війни, коли російські війська опинилися під Кенігсбергом, ім’я П. Уварової було негайно викреслено зі списків дійсних членів Німецької академії наук [Пушкарева, 2012, с. 230]. Померла П. Уварова в 1924 р. у Словенії.

Молодшою сучасницею П. Уварової була Анастасія Андріївна Міклашевська, яка походить з відомого роду катеринославських землевласників Міклашевських. Її зацікавлення старовиною та давніми пам’ятками, як це має місце у біографії П. Уварової, обумовлено родинними зв’язками – батько та його брати були відомими збирачами старовини, їхні власні колекції у родовому маєтку в с. Біленьке відвідували відомі археологи, вони демонструвалися у першому Громадському музеї м. Катеринослава [Ковальова, 2005, с. 271].

Тому природно, що молода А. Міклашевська захоплюється розкопками скіфських курганів, які її батько – Андрій Михайлович Міклашевський, – проводив на власних землях родового маєтку, спочатку поблизу с. Біленьке, а потім у с. Міклашево на річці Вороній. Поштовхом до власних розкопок стало знайомство із Дмитром Яворницьким, котрий, під час обстеження Дніпрових порогів, гостював у маєтку Міклашевських. Нічого не буває випадкового, адже діти наслідують своїх батьків [Чабан].

У квітні 1874 р. А. Міклашевська стає дружиною гвардійського ротмістра М. Карцова. У їх шлюбі народилося двоє дітей. Та незабаром її молодий чоловік помирає, і з 1880 р. А. Міклашевська вже – молода вдова. Проте деякий час вона ще займається своєю улюбленою справою – археологією. А. Карцова стає активною співробітницею відомих археологів – Д. Самоквасова і Д. Яворницького. Сам Д. Яворницький називав Анастасію Андріївну Карцову *“пристрасною аматоркою археології”*. Мало того – ще в 1884 р. він присвятив їй статтю *“Жінка-археолог”* [Чабан], яку, на жаль, ще не вдалося віднайти. Анастасією Андріївною було самостійно розкопано кілька курганів у групі так званих Яцевих могил над Лоханським порогом, також вона працювала на розкопках курганів поблизу с. Новогригорівка Олександрівського повіту Катеринославської губернії [Чабан]. В її описах, за твердженням Г. Руденко, яка присвятила А. Міклашевській підрозділ у дисертаційній роботі, *“ми находимо майже невластиву для дослідників 80-х років XIX сторіччя прискіпливість спостережень щодо знахідок речей і їхнього зв’язку з похованням, відповідний рівень узагальнень, придбаний під час*

досліджень...” [Руденко, 2011, с. 124]. Проте з переїздом А. Карцової-Миклашевської до Харківської губернії відомості про археологічні розшуки та її наступне життя зникають.

Підводячи підсумок слід зазначити, що першими жінками-археологами були переважно дворянки, це зумовлюється багатьма факторами. По-перше відчувався вплив класичної освіти через родинні відносини (батько, брати), що було в той час рідкісним явищем серед жінок. По-друге, можливість розпоряджатися власними коштами, які були необхідні для проведення археологічних розвідок і розкопок. По-третє, наявність вільного часу, який би можна було присвятити своїм науковим захопленням. По-четверте, доступ до наукової літератури та можливість спілкування з представниками інтелектуальних професій. Тому цілком справедливо зазначити, що перший етап фемінізації археологічної науки можна описати словами Н. Пушкарьової: “отданность и преданность профессии, выбранному делу, конечно, удел избранных” [Пушкарева, 2012, с. 237].

ЛІТЕРАТУРА

Аксареева В.Г.

- 2009 “Мы, французы, не привыкли видеть русскую даму, занимающуюся науками, и в особенности археологией...”: мемуары графини Прасковьи Сергеевны Уваровой в гендерном прочтении // Вестник ЧГУ. История. – № 32(170). – С. 157–163.

История...

- История дворянского рода Турчаниновых. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fil2014.narod.ru/>

ІРНБУВ.

- Ф. І. – Од. зб. 7780. – 4 арк.

Каталог...

- 1899 Каталог к выставке XI Археологического съезда. – К. – 156 с.

Ковальова І.Ф., Руденко Г.Г.

- 2005 Персонажі Катеринославської археології кінця XIX – поч. XX ст. // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ. – С. 268–274.
- 2006 А.А. Скриленко (сторінки до біографії) // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Дніпропетровськ. – Вип. 4. – С. 154–165.

Курінний П.

- 1994 Історія археологічного знання про Україну. – Полтава. – 140 с.

Общий Гербовник...

- 1918 Общий Гербовник дворянских родов Всероссийской Империи. – Ч. I. – С. 105. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gerbovnik.ru/arms/105.html>

Пассек Т.

- 1949 Периодизация трипольских поселений // МИА. – М. – № 10. – С. 128.

Пушкарева Н.

- 2012 Женщины-историки в России 1800–1917 гг. // Вестник Пермского университета. – № 1(18). – С. 228–246.

Пушкарева Н.

- 2014 Общая линия жизни и репрезентация успешности в автобиографиях и автобиографических интервью женщин-ученых // TRACTUS AEVORUM. – Т. 1. – № 1. – С. 15–27.

Руденко Г.Г.

- 2006 А.А. Скриленко – перша дослідниця антропоморфної пластики Трипілля // Борисфен. – № 5. – С. 5–7.

Руденко Г.Г.

- 2011 Археологія у краєзнавстві Катеринославщини (II пол. XIX ст. – поч. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ. – 198 с.

Соболевский А.И.

- 1925 П.С. Уварова. 1840–1924: некролог // Изв. Рос. Академии Наукъ. Сер. 6. – Т. 19. – Ч. 6–8.

Уварова П.С.

2005 Былое. Давно прошедшие счастливые дни. – М. – 205 с.

ЦДАВО України

Ф. 3956. – Оп. 1. – 270 арк.

Чабан М.П.

Українська жінка вела архіологічні розкопки у 19 столітті... – [Електронний ресурс]. –
Режим доступу: <http://zapysy.com.ua/modules/news/print.php?storyid=2643>

Claassen Ch.

1994 Women in Archaeology. – University of Pennsylvania Press. – P. 264.

Passek T.

1935 La Ceramique Tripolienne // Bulletin de l'academie de la Culture Materiale. – № 122. – P. 1.

Iryna YAKIMOVA

FEMALE AMATEURS IN UKRAINIAN ARCHAEOLOGICAL SCIENCE (1800–1917)

Studying the life strategies of female archaeologists is a new topic for the Ukrainian historiographical tradition. It is about those who were not so bright, not so memorable in history, and they have gave selflessly their strength and knowledge in the development of Ukrainian archaeological science yet, but for the time they have contributed to its prosperity. Without understanding the women's self-determination in the scientific community, without identifying their place in different periods of Ukrainian archaeological science we will not understand what prevents women take their granted and rightful place in scientific contribution system of scientific knowledge. The purpose of this article is the reconstruction of life strategies the first female archaeologists of Ukraine in the XIXth – early XXth century, whose include G. Turchaninova, Y. Abaza, P. Uvarova and A. Miklashevskya.